

FELSEFE DÜNYASI

2013/1 Sayı: 57 YILDA İKİ KEZ YAYIMLANIR ISSN 1301-0875

Sahibi

Türk Felsefe Derneği Adına
Başkan Prof. Dr. Ahmet İNAM

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Prof. Dr. Murtaza KORLAELÇİ

Yazı Kurulu

Prof. Dr. Ahmet İNAM
Prof. Dr. Murtaza KORLAELÇİ
Prof. Dr. Hüseyin Gazi TOPDEMİR
Prof. Dr. Celal TÜRER
Doç. Dr. Levent BAYRAKTAR
Doç. Dr. Şamil ÖÇAL
Dr. Necmettin PEHLİVAN

Felsefe Dünyası Hakemli Bir Dergidir.

Felsefe Dünyası 2004 yılından itibaren PHILOSOPHER'S
INDEX ve TUBİTAK/ulakbim tarafından dizinlenmektedir.

Yazışma ADRESİ

PK 21 Yenışehir/Ankara
Tel & Fax: 0 312 231 54 40

Fiyatı: 25 (KDV Dahil)

Banka Hesap No: Vakıf Bank Kızılay Şubesi
IBAN : TR82 0001 5001 5800 7288 3364 51

Dizgi ve Baskı

Türkiye Diyanet Vakfı
Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi
Alınteri Bulvarı 1256 Sokak No: 11 Yenimahalle/ANKARA
Tel: 0 312 354 91 31 (Pbx) Fax: 0 312 354 91 32

SAÇAKLIZÂDE'DE MU'ALLİL*

Necmettin PEHLİVAN**

I

Bu çalışmada; *âdâbu'l-bahs ve'l-münâzara* geleneğinin önemli isimlerinden biri olan Saçaklızâde'nin, münâzara esnasında “sâil(soru soran)”in itirazlarına karşı “mu'allil”e hangi cevap yetkilerini verdiği ele alınacak ve yer yer de selefleri ile karşılaştırmalar yapılacaktır. Fakat önce Saçaklızâde ve *âdâb* geleneği hakkında kısaca bilgi verilecektir.

II

Saçaklızâde sıfatı ile meşhur olmuş müellifin tam adı Saçaklızâde Muammed b. Ebubekir el-Mar'aşî el-Hanefî'dir. Saçaklızâde aşağı yukarı 1665–1773 tarihleri arasında yaşamış Osmanlı kültür havzasının önemli isimlerinden biridir. İlk eğitimini Maraş'ta aldıktan sonra Şam'a, Sivas'a ve kısada olsa İstanbul'a da ilim tahsili yolculukları yapmıştır.¹ Saçaklızâde döneminin yansıması olarak çok yönlü ilmi kişiliğe sahip bir bilgidir. Sarf, nahiv, mantık, münâzara, kelâm, me'ani, fıkıh usulü, hadis, hadis usulü ve tefsir onun eser verdiği ilimlerden bazılarıdır. Çok yönlü ilmi kişiliği ve buna muteallik konuları hakkında yapılmış diğer çalışmalara bırakarak, konumuz gereği sadece *âdâbu'l-bahs vel-münâzara* geleneğinde tuttuğu yere birkaç cümleyle değinmek istiyoruz.

Âdâbu'l-bahs vel-münâzara geleneği; Şemsuddin Muhammed b. Eşref es-Semerikandi el-Haseni (ö. 1302)'nin *Risâle fî âdâbi'l-bahs* adlı çalışması ile sistemli ve bütünlüklü hale gelmiş, ayrıca onun başta sadece mantığa hasrettiği *Kıstâsu'l-efkâr fî tahkiki'l-esrâr* ve şerhi *Şerhu'l-kıstâs* olmak üzere *el-Mu'tekadât* ve *el-Envâr'ül-ilâhiye* adlı mantık ve kelam konularını içeren

* Bu makale 1-3 Kasım tarihleri arasında Türk Felsefe Derneği-Sütçü İmam Üniversitesi ve Kahramanmaraş Belediyesi'nce düzenlenen “Felsefe-Edebiyat ve Değer” isimli sempozyumda sunulan tebliğin gözden geçirilmiş halidir.

** Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Mantık Anabilim Dalı, Dr.

1 Yusuf Türker, *Saçaklı-zâde'nin 'Tahrîru'l-Kavânin el-Mütedâvile min İlmi'l-Munâzara'* Adlı Eserinin Tahkiki, Tercümesi ve Konuları Bakımından İncelenmesi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2005, s. 2, 5, 14, 8.

eserlerine dâhil etmesiyle önemli ve devasa bir gelenek oluşmuştur. Son dönem Osmanlı bilginlerine kadar telif, şerh, haşiye, talik ve hamiş geleneği ile önemini korumuş ve temel tartışmaların mihrinde olmuştur. Çünkü bu sanatın sistemleştiricisi olan Semerkandi *âdâbı* filozofların ve kelamcılarının *cedeli* ile İslâm hukukçularının *hilâf* olarak isimlendirdikleri tartışma teorilerinden işleyişi ve amacı bakımından daha üstün kabul etmiştir.²

Saçaklızâde, genel olarak, felsefi ilimlere karşı olumsuz bir tavır içindedir. Hatta felsefenin haram olduğunu³, fakat bununla aslında felsefenin *ilâhiyyat* ve *tabiiyyât* kısımlarını kastettiğini söylemektedir.⁴ Buna karşın filozofların felsefe için olmazsa olmaz şartlarından mantığın eğitimi ise farz-ı kifâye kabul etmektedir.⁵ *Âdâbu'l-bahs vel-münâzara* ilmini de *Velediyye*⁶ ve *Tertîb*'de⁷ farz-ı kifâye kabul etmiştir.

Saçaklızâde farz-ı kifâye olarak kabul ettiği *âdâb* ile ilgili şerh, haşiye ve taliklerin yanı sıra telif eserlerde kaleme almıştır. Saçaklızâde'nin küçük şerh ve haşiyelerini bir tarafa bırakırsak (1) *Takrîru'l-kavânîni'l-mütedâvile min 'ilmi'l-münâzara*'sı ve onun yetkin bir özeti olan (2) *Risâletu'l-velediyye* adlı çalışması onu bu alanın en önemli ismi haline getirmiştir.

Her ne kadar kendisinden önce Şemsuddin es-Semerkandi'nin ve 'Adud-din el-Îcî (ö.1355)'nin risaleleri üzerine yazılmış şerh, haşiye ve ta'likler önemli bir yere sahipse de Saçaklızâde bu iki eserinde yaptığı yapısal ve kavramsal yeniliklerle geleneğe önemli katkılarda bulunmuştur.⁸ Öyle ki onun yukarıdaki iki eseri 20. yüzyıla kadar Ezher Üniversitesi'nin temel iki metni olarak okutulmuştur.⁹ Saçaklızâde temel metni *Takrîr*'i yazmaya iten sebebi *Takrîr*'de "bazı öğrencilerin isteği"¹⁰, *Tertîb*'de ise "öğrencilerin şerh ve haşiyeler arasında kala-

2 Semerkandi, *Şerhu'l-Kıstâs*, Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya Koleksiyonu: 2558, vr.: 184b.

3 Saçaklızâde, *Tertîbu'l-'Ulûm*, Thk.: Muhammed b. İsmâ'il es-Seyyid Ahmed, Beyrut 1988, s. 111.

4 Saçaklızâde, *Tertîb*, s. 139.

5 Saçaklızâde, *Tertîb*, s. 140.

6 Saçaklızâde, *el-Velediyye*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi: 37209, vr.: 76b.

7 Saçaklızâde, *Tertîb*, s. 104.

8 Karabela, The development of dialectic and argumentation theory in post-classical Islamic intellectual history, Institute of Islamic Studies Mc Gill University, Montreal 2010, p. 177-184.

9 Karabela, The Development of dialectic and argumentation theory, p. 189.

10 Saçaklızâde, *Takrîru'l-Kavânîni el-Mütedâvile min İlmi'l-Munâzara*, Thk.: Yusuf Türker, Ankara 2005, s. 67. (Tahkik; Yusuf Türker'in "Sâçaklı-zâde'nin 'Takrîru'l-Kavânîni el-Mütedâvile min İlmi'l-Munâzara' Adlı Eserinin Tahkiki, Tercümesi ve Konuları Bakımından İncelenmesi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2005." adlı yüksek lisans tezinin bir parçasıdır.)

rak konuyu gereği gibi kavramada zorlanmaları, ayrıca kendisinin de bu konuyu kolay anlatan ve derli toplu bir esere rastlamaması” olarak ifade etmektedir.¹¹

Biz de *Saçaklızâde’de Mu’allil* adlı konumuzu *Takrîr* ve *Velediyeye* çerçevesinde şekillendireceğimizden dolayı onların yapısal yeniliklerine kısaca değindikten sonra *mu’allil* hakkındaki görüşlerine değinmeye çalışacağız.

Saçaklızâde her iki eserinde *âdâbı*, F. Razi’nin tıpkı mantığa yaptığı gibi¹² tasavvur(kavram)lar ve tasdik(hüküm)ler ikilisi üzerine oturtmuştur.¹³ Bu tasnif önemlidir, çünkü delillendirmedeki tabî süreci bu şekilde kayda bağlamış bulunmaktadır. Mantığa teşbih ile söylersek nasıl ki kıyas türlerinden önce kıyası, kıyastan önce önermeleri, önermelerden önce onun oluşturucu unsurları olan kavram(tasavvur)ların bilinmesi gerekiyorsa Saçaklızâde’nin bu tasnifine göre tartışmadaki hareket noktası öncelikle tasavvurlar, yani kaplamına dahil ettiği tarifler ve bölmeler olmalıdır. Âdâb geleneğinin sistemleştiricisi Semerkandî buna “tartışmanın yerini belirleme(ta’yînu mahalli’n-niza’)” demektedir.¹⁴

Her ne kadar Semerkandî *âdâbın* alanına *tarifleri* ve *hükümleri* dâhil ediyorsa da Saçaklızâde gibi açıkça *tasavvur(kavram)lar* ve *tasdik (hüküm)ler* şeklinde kurgulamamıştır. Hatta tasavvurlar bağlamında ele alınacak konular Semerkandî’nin *Risâle fî âdâbî’l-bahs*’ında daha da kapalıdır. Konuyu tek bir cümle ile geçmektedir.¹⁵

Semerkandî’nin *Risâle fî âdâbî’l-bahs*’daki kurgusu tasavvur(kavram)lar veya tariflerden daha ziyade mu’allil’in delilini tamamlamadan ve tamamladıktan sonra karşılaşacağı hamlelere göre iken¹⁶ *Kıstâs*’ta ise *tarifler* ve *mesâil* şeklindedir.¹⁷ Oysa Saçaklızâde zikredilen ayrımları yaptıktan sonra tasavvurları kendi

11 Saçaklızâde, *Tertîb*, s. 141.

12 Bkz.: F. Râzî, *Kitâbu’l-Mulahhas fî’l-Mantık ve’l-Hikme*, Thk.: İsmail Hanoğlu, Ankara 2009, s. 1. (Tahkik; “Fahrüddîn er-Râzî’nin *Kitâbu’l-mulahhas fî’l-mantık ve’l-hikme* Adlı Eserinin Tahkiki ve Değerlendirmesi”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Ankara 2009’un I.cildidir.)

13 Saçaklızâde, *Takrîr*, s. 77.

14 Semerkandî, *Kıstâs*, s. 232.

15 Semerkandî, *Risâle fî âdâbî’l-bahs*, Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mehmet Efendi Koleksiyonu: 6168, vr.: 2a-b.

16 Semerkandî, *Risâle fî âdâbî’l-bahs*, vr.: 2b.

17 Semerkandî, *Kıstâsu’l-efkâr fî tahkiki’l-esrâr*, Thk.: Necmettin Pehlivan, Ankara 2010, s. 230.(Tahkik; Şemsu’d-dîn Muhammed b. Eşref es-Semerkandî’nin *Kıstâsu’l-efkâr fî Tahkiki’l-Esrâr* Adlı Eserinin Tahkiki, Tercümesi ve Değerlendirmesi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Ankara 2010’un I.cildidir.)

içinde *tarifler* ve *bölme*; tasdikleri de tartışmacı tarafların hamleleri şeklinde tasnif ederek daha sistematik bir yapı kazandırmıştır.

III

Âdâb geleneği hakkında yapılan bu kısa girişten sonra *âdâb* geleneğinde “mu‘allil kimdir?” sorusu sorulabilir.

Semerkandi *Risâle*’de *münâzarayı el-münâzaratü hiyen-nazaru bil-basîreti minel-canibeyni fi’l- nisbeti beyneş-şey’eyni izharen li’ş-sevâbi*¹⁸ şeklinde tarif etmektedir. Semerkandi *Risâle*’de ve *Kıstâs, el-Envâru’l-İlâhiyye, el- Mu‘tekadât* adlı eserlerinde tarifteki *mine’l-canibeyni* ifadesindeki *taraf*ları açıkça ifade etmeksizin konunun ele alınış bağlamına bırakmaktadır. Burada *mine’l-canibeyni* ifadesindeki *taraf*lar sâil(soru soran) ve mu‘allil(gerekçelendiren)’dir.¹⁹ Bu sanatın sistemleştiricisi olarak Semerkandi *Risâle*’de ve *Kıstâs*’ta mu‘allil’i diğer teknik terimleri tarif ettiği gibi tarif etmemektedir. Fakat onun *Risâle*’sinin şarihlerinden Kilâni *mu‘allil*’i “delil(el-huccet) ile ikame ettiği şeyi koruyandır.”²⁰; Şirvânî ve Beheştî ise “kendisini delil ile hükmün ispatına adayandır.”²¹ şeklinde tarif etmektedirler. Saçaklızâde de hem Şirvani’nin tarifini kullanmakta,²² hem de “matlubunu/araştırma/ soruşturma konusu yaptığı şeyi ayrıntılı, yanlış anlamayı giderecek ve gizlice olabilecek bir delille ispat edendir.”²³ şeklinde bir tarif yapmaktadır.

Âdâb geleneğinde *mu‘allil*; münazarayı başlatan, ortaya bir problem atan ve iddia sahibi olan, ortaya attığı şeyi gerekçelendirmekle sorumlu olan taraftır. Semerkandi’ye göre münazaracı sıfatına haiz olan asıl taraf da *mu‘allil*’dir.²⁴ Fakat Saçaklızâde; bu sanatın her iki tarafının da *savâbı* ortaya çıkarma amacı göz önüne alındığında ne sadece mu‘allil’in iddia ve tezinin, ne de sâil’in iddia ve tezlere karşı koymalarının tek başına âdâb olmadığını söylemektedir. Ona göre münazara mu‘allil’in ve sâil’in karşılıklı delil getirmesi ile ortaya çıkan şeydir.²⁵

18 Semerkandi, *Risâle fi âdâbi’l-bahs*, vr.: 2b.

19 Kilâni, *Şerhu âdâbi’l-bahs*, Ankara Milli Kütüphane: 184, vr.: 2b; Taşkoprüzâde, *Şerhu âdâbi’l-bahs*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi: 47555, vr.: 159a.

20 Kilâni, *Şerhu âdâbi’l-bahs* vr.: 2b.

21 Bkz.: Şirvânî, *Şerhu âdâbi’l-bahs*, Ankara Milli Kütüphane Adnan Ötügen Koleksiyonu: 2271, vr.: 111a; Beheştî, *el-Lubâb fi şerhi’l-âdâb*, Ankara Milli Kütüphane Gedik Ahmed Paşa Koleksiyonu: 16771, vr: 181b.

22 Saçaklızâde, *Takrîr*, s. 100.

23 Saçaklızâde, *Takrîr*, s. 73.

24 Semerkandi, *Miftahu’n-Nazar (Şerhul Mukaddime)*, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi: 133, vr.:118a.

25 Saçaklızâde, *Takrîr*, s. 142.

Burada mu'allil'in kimliği hakkında Semerkandi ile Saçaklızâde arasında ince/küçük bir ayrıntıya işaret etmek istiyoruz. Semerkandi'nin yukarıda âdâbın alanını *tarifler* ve *mesâil* olarak belirlediğini söylemiştik. Semerkandi *Risâle*'de iddia sahibini her iki alanda da mu'allil olarak isimlendirmektedir.²⁶ Saçaklızâde'nin de âdâbın alanını tasavvur(kavram)lar ve tasdik(hüküm)ler olarak belirlediğini söylemiştik. Saçaklızâde tasavvurlarda tarif ve taksim yapan tartışmacı/münazaracı tarafı mu'allil olarak isimlendirmemektedir. Tartışmacının oradaki sıfatı *tarif eden*(muarrif) ve *cevap verendir*.²⁷ Tartışmacı; mu'allil sıfatını tasdikler alanında alır.²⁸ Saçaklızâde'nin bu ayrımı temelde İcî'nin *Risâletü'l-'adûdiyye*'sine dayanmakla²⁹ beraber yine Taşköprüzâde'de delil ile ispata yükümlü olanın müddei/iddia sahibi olduğunu, aksi durumda olanın nâkil/nakleden olduğunu, zira ondan delil talep edilemeyeceğini de söylemektedir.³⁰ Diğer taraftan mu'allil'in yukarıda zikrettiğimiz tarifini göz önüne aldığımızda Saçaklızâde'nin tercihi uygun gibi görünmektedir. Çünkü mu'allil ortaya koyduğu şeyleri delil ile ispat etmeye çalışandır ve âdâbda delil ile kastedilen de en az iki öncülde oluşan şeydir.³¹ Diğer taraftan tarif veya taksim yapan tartışmacıdan delil talep edilmez, o "tarif ve taksimleri tahrir yapabilir." Hatta Saçaklızâde *Takrîr*'de³² Gelenbevi de *Risâletü'l-âdâb*'ta³³ usulcülerle mantıkçıların delil anlayışlarına değinerek, usulcülerin müfret şeyleri de delil olarak kabul ettiklerini, ancak âdâbda delil ile kastedilenin mantıkçıların burhân, cedel, emâre ve mugalata olarak isimlendirdikleri şey olduğunu söylemektedirler. Diğer taraftan Semerkandi'nin mu'allil'i yukarıdaki gibi açıkça tarif etmediğini de söylemiştik. Buna göre o mu'allil'i *ne söylüyorsa, ne iddia ediyorsa gerekçesini ortaya koyan taraf* şeklinde daha genel anlamda kullanmış görünmektedir. O zaman ona göre mu'allil tasavvurların ve tasdiklerin tarafı olmuş olur. Oysa Saçaklızâde'ye göre, delil ile iddiasını ispatla yükümlü olduğu için sadece tasdiklerin tarafı olmuş olur. Burada Semerkandi'nin mu'allil kullanımını da makul görmekle beraber hem gelenekteki tariflerin, hem de Saçaklızâde'nin yaptığı tarif ve tasnifleri göz önüne

26 Semerkandi, *Risâle fî âdâbi'l-bahs*, vr.: 2b.

27 Saçaklızâde, *Takrîr*, s. 95; Saçaklızâde, *Velediyye*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi: 47381, vr.: 76b.

28 Saçaklızâde, *Takrîr*, s. 100.

29 Bkz.: Âdûddîn el-İcî, *Risâletü'l-'adûdiyye*, Süleymaniye Kütüphanesi Aşir Efendi Kolaksyonu: 467, vr.: 27b.

30 Taşköprüzâde, *Risâle fî âdâbi'l-bahs ve'l-münâzara*, Süleymaniye Kütüphanesi Aşir Efendi Kolaksyonu: 467, vr.: 28b.

31 Bkz.: Semerkandi, *Kistâs*, 234.

32 Saçaklızâde, *Takrîr*, s. 69.

33 Gelenbevî, *Risâletü'l-âdâb*, İstanbul 1274, s. 101.

alındığında Saçaklızâde'nin tercihinin de uygun olduğu söylenebilir. Bu tercih de bizi âdâb'ın tasdik(hüküm)ler alanına götürmektedir.

IV

O halde Saçaklızâde'nin mu'allil'i tasdikler alanında *münâzarayı* nasıl başlatmakta ve nasıl devam ettirmektedir? sorusu sorulmalıdır.

Âdâb geleneğinde münâzara sâil'in sorularıyla değil, mu'allil'in tezini ortaya koyması ile başlar.

Saçaklızâde mu'allil ile sâil arasındaki münazarayı, mu'allil'in ortaya koyduğu tezine karşı sâil tarafından yapılan üç temel hamleye göre kurgulamıştır.

Münâkaza (Mücerret men ve Senet/Müstened),

Nakz,

Mu'âraza.

Saçaklızâde bu hamleleri sâil noktayı nazarından ayrıntılı bir şekilde ele aldıktan sonra, mu'allil'in bu hamlelere karşı vereceği cevaplara geçmektedir.

Burada bir noktaya işaret etmek istiyoruz: Saçaklızâde satır aralarında söylemekle beraber Semerkandi, sâil'in yukarıdaki hamlelerini ikiye ayırmaktadır:

(1) Mu'allil iddiası hakkındaki delilini tamamlamadan sâil'in yapacağı hamle ve mu'allil'in buna göre vereceği cevap,

(2) Mu'allil delilini tamamladıktan sonra sâil'in yapacağı hamle ve buna bağlı olarak mu'allilin vereceği cevap.³⁴

Bu ayırım çok önemlidir. Çünkü sâil'in bu türden hamleleri mu'allilin cevaplarını şekillendirdiği gibi bu sanatı *âdâb* olarak isimlendiren etkenlerdendir de. Örneğin mu'allil iddiasını dile getirir getirmez veya iddiası hakkındaki delilinin sadece bir öncülünü söyler söylemez sâil'in mu'allil'den delil istemesi *âdâb*da kabul görmeyen bir hamledir. Çünkü asıl *âdâb*dan olan şey, mu'allil delilini bütünüyle ortaya koyduktan sonra yapılan hamledir. Bu ayırım Saçaklızâde'de olduğu için mu'allil'in ve sâil'in hamlelerini buna göre ele almak istiyoruz.

V

Mu'allil iddiası hakkındaki delilini tamamlamadan yaptığı birinci hamleyi Saçaklızâde geleneğe uyararak men' olarak isimlendirmektedir. Men' de *âdâb* geleneğinde "delilin belirli bir öncülü hakkında delil istemektir." Fakat daha geniş anlamda da alınarak *âdâb*daki bütün hamleler için de kullanılmaktadır.³⁵ Saçaklızâde'nin burada men' ile kastettiği şey, *mücerret men' ve men' ile beraber*

34 Semerkandi, *Risâle fî âdâbi'l-bahs*, vr.: 2b.

35 Saçaklızâde, *Takrîr*, s. 68.

sened'dir. Semerkandi ise bu ikisine *münâkaza* demektedir.³⁶ Saçaklızâde tartışmanın başlangıç ve en temel hamlesi olan *men*'i altı başlık altında ele almıştır. İlk beşi *sâil*'in hamlesi, altıncısı da *mu'allil*'in cevapları hakkındadır. *Sâil*'in beş hamlesi özetle şunlardır:

(1) *Sâil*; *mücerret men* veya *men ile beraber sened* kullanarak *mu'allil*'e karşı koyabilir. *Sened* de üç şekilde yapılmaktadır: (i) Böyle olmasını kabul etmiyoruz; niçin şöyle olması muhtemel olmasın?! (ii) Bunun böyle bir gerekliliğe sahip olmasını kabul etmiyoruz; böyle bir gerekliliği şayet bu şey şöyle şöyle olursa kabul ederiz! (iii) Hal şöyle şöyle iken bunu nasıl kabul edelim ki?!³⁷

(2) *Mu'allil*'in delili/kıyası *iktirani* ise büyük veya küçük öncülde biri hakkında; *seçmeli* ise şartın veya istisnadan biri hakkında delil istemedir.

(3) *Mu'allil*'in delilinin sonuç verme şartlarından biri hakkında delil isteyebilir.³⁸

(4) Delilin *takribi* hakkında delil isteyebilir.³⁹ *Takrîb* ise delili matlubu gerektirecek şekilde ortaya koymaktır.⁴⁰

(5) Çözüm(el-hal) ve gasb yapabilir. *Hal* ise âdâb geleneğinde *mu'allil*'in delilinin başka bir şeye benzemesi veya başka bir şeyle karışması dolayısıyla ortaya çıkan yanlış tespit etmedir.⁴¹ Gasb ise *sâil*'in *fer*'i ve rol çalma kabilinden olan bir hamledir. Ve *âdâbda*, *mu'allil iddiası hakkındaki delilini bütünüyle ortaya koymadan sâil'in, mu'allil'in iddiası hakkında tam bir delil ortaya koymasıdır*. Esasen delil getirmek *sâil*'e yasak değildir. Ancak bunu *mu'allil* delilini bütünüyle ortaya koymadan yaparsa gasb, yani rol çalma olur.⁴² Böyle bir durumda roller değişeceğinden *mu'allil, sâil*'i *men*'e, nakz ve *mu'âraza* ile iddiasını kabule zorlayabilir.

Peki, *mu'allil* bu hamlelere nasıl karşılık verecektir? Saçaklızâde'ye göre *mu'allil sâil*'in *men*'i'ne, yani hakkında delil istediği öncülünü (i) delil veya (ii) *tenbîh* getirerek ispat etmeye çalışır. Bu iki karşı koyma görüldüğü kadar basit değildir. Bunlar dört şekilde gerçekleştirilir:

(1) *Mu'allil; sâil*'in *men*'i'ni, yani delil talebini geçersiz kılabilir.⁴³

36 Semerkandi, *Risâle ft âdâbi'l-bahs*, vr.: 2a.

37 Saçaklızâde, *Takrîr*, s. 103-105. Ayrıca bkz.: İbrahim Çapak, Saçaklızâde'ye Göre Münazara İlmi, I. Kahraman Maraş Sempozyumu, İstanbul: Mayıs 2005, s. 94.

38 Saçaklızâde, *Takrîr*, s. 111.

39 Saçaklızâde, *Takrîr*, s. 113.

40 Saçaklızâde, *Takrîr*, s. 68.

41 Saçaklızâde, *Takrîr*, s. 115-116.

42 Saçaklızâde, *Takrîr*, s. 117-120.

43 Saçaklızâde, *Takrîr*, s. 123-124.

(2) Mu'allil; sâil'in *sened'*ini eşit bir *sened* ile geçersiz hale getirebilir.⁴⁴

(3) Mu'allil; iddiasını ispat için başka bir delile geçebilir: Bu da iki şekilde gerçekleşir: (i) başka bir delile geçme ve (ii) delili değiştirme.

Saçaklızâde bazı bilginlerin mu'allil'in delil değiştirmesi konusunda fikir ayrılığına düştüklerini söylemektedir. Bazıları mu'allil'in başka bir delile geçişini onun mağlubiyeti kabul ederken bazıları da mu'allil diğer delilinde acze düşse bile tartışmayı kaybetmeyeceğini kabul etmişlerdir.

Saçaklızâde yukarıdaki tartışmaya taraf olmak yerine başka bir delile geçme ile delili değiştirme arasındaki farkı daha önceki eserlerde görmediğini söyleyerek ikisi arasındaki farkı açıklamaktadır. Ona göre başka bir delile geçme ile delil değiştirmede mu'allil'in mağlup sayılıp sayılmaması kıyasların yapısını ne kadar bildiğine bağlıdır. Saçaklızâde'ye göre, kıyas *iktirani* ise orta terimlerin, seçmeli kıyas ise tekrar eden parçaların kavramlar arası dört ilişkiden birine tabi olması durumunda başka bir delile geçilmiş veya delil değiştirilmiş olur. Ayrıca mu'allil şekillerin ve kıyasların birbirine ircasını/döndürülmesini bilirse mağlup sayılmaktan kurtulacaktır.⁴⁵

(4) Mu'allil iddiasını başka bir konuya geçerek de ispat edebilir. Mu'allil bunu sekiz şekilde yapabilir: (i) Sâil'in itirazlarını, en temelde, dilin kanunlarına aykırı olduğunu söyleyerek men' eder. (ii) Sâil'in men'i'nin/delil talebinin geçerliliğinde bozukluk olduğunu söyleyerek men' yapabilir/delil talep edebilir. (iii) Mu'allil sâilin senedini men ederek başka bir konuya geçebilir.(iv-v) Mu'allil; sâil'in *sened'*inin men edilen şeyin çeliştiğinden daha genel, ya da ondan bütünüyle ayrı olmasına dayanarak veya onunla bir delillendirmede bulunarak, *sened'*in *sened* olmaya uygunluğunu men'i ve bu uygunluğun geçersiz kılınması şeklinde başka bir konuya geçebilir.(vi) Mutlak anlamda bir yönden özel olan ve bütünüyle de ayrı olan *senedi* geçersiz kılarak da konuyu değiştirebilir. (vii-viii) Sâil'in *senedini* güçlendirdiği şey(tenvirü's-*sened*)in men' edebilir ve geçersiz kılabilir.⁴⁶

VI

Eğer mu'allil delilini tamamladıysa sâil'in birinci hamlesi *nakz* olacaktır. *Nakz* da âdâb geleneğinde, *hükümün delilden farklı olması, delilin bozuk olduğunu iddia etmedir*. Delilin bozukluğunu gösteren şeye de *âdâbda şahid* denilir. Şahid de delilin bozukluğuna delâlet eden şeydir.⁴⁷ Yani şu öncüllerden bu sonucun çıkamayacağı demektir. Saçaklızâde'ye göre sâil bu hamle ile iki noktaya odaklanır:

44 Saçaklızâde, *Takrîr*, s. 126-128.

45 Saçaklızâde, *Takrîr*, s. 132-138.

46 Saçaklızâde, *Takrîr*, s. 142-145.

47 Saçaklızâde, *Takrîr*, s. 69.

(i) Bu hüküm şu öncüllerden çıkmaz. (ii) Delil; devr, teselsül ve çelişiklerin bir arada olması veya beraberce ortadan kalkması gibi bozuk şeyleri gerektirmektedir.⁴⁸

Peki, mu'allil bu hamleyi nasıl cevaplayacaktır?

(1) Sâil'in delilinin nasıl oluştuğunu ortaya koyar ve karşı bir hamle ile hükmün delilden neden farklı olduğu hakkında sâil'den delil ister.

(2) Delilin bazı öncüllerini tahrîr edebilir. Tahrîr de *âdâbda* "mu'allilin sözünden ne kastedildiğini açıklığa kavuşturmadır" ve *münâkaza* ve *nakzda* fayda verir.⁴⁹

(3) Başka bir delil getirebilir.

(4) Nakzı mümkün olmayacak, yani delilin temel çatısında bozukluk olmayacak şekilde delil değiştirebilir.⁵⁰

Saçaklızâde *nakza* karşı mu'âraza/bütünüyle farklı bir delil getirilemeyeceğini söylüyor.⁵¹

Biz de Saçaklızâde'ye katılıyoruz, çünkü nakz, delilin işleyişindeki bozukluğa karşı hamledir. Oysa mu'âraza ise, daha ziyade, delilin medlûlü göz önüne alınarak yapılan nihai hamledir. Aradaki fark açıktır. Dolayısıyla 3. maddedeki başka bir delil getirmeyi daha önce açıkladığı gibi anlamalıdır.

VII

Mu'allil delilini tamamladıktan sonra sâil'in ikinci hamlesi *mu'âraza* olur. Mu'âraza *âdâbda* "*hasmın delilinin hilafına delil getirmektir.*" Saçaklızâde buradaki *hilafına* lafzından kastededilenin "mu'allil'in delilinin çelişigi veya ona eşit ve ondan daha özel olarak onun çelişigi demektir." diyor.⁵²

Bu sanatı gerçek anlamda *âdâb* ve *münâzara* yapan şey, tarafların mu'âraza'sıdır. Çünkü mu'allil iddiası hakkındaki delilini bütünüyle ortaya koymuş durumdadır. Sâil de onun iddiasını nasıl çürütecekse, ona hangi hamleleri yapacaksa her şey açıkça önündedir.

Saçaklızâde'ye göre sâil *mu'ârazayı* hem mu'allil'in iddiasına hem de deliline karşı üç şekilde yapabilir.

(1) Aynı ile karşı delil getirme (*mu'âraza bil-kalb*): Sâil'in delili suret ve içerik olarak mu'allilin delilinin aynı olabilir. Bu şu anlama gelmektedir: Her

48 Saçaklızâde, *Takrîr*, s. 146-149. Bkz.: Çapak, Saçaklızâde'ye Göre Münazara İlmi, s. 96-97.

49 Saçaklızâde, *Takrîr*, s. 124.

50 Saçaklızâde, *Takrîr*, s. 150-153.

51 Saçaklızâde, *Takrîr*, s. 153.

52 Saçaklızâde, *Takrîr*, s. 153.

ikisinin delili de aynı kıyasın aynı şeklinin aynı modundan ve aynı orta terimle kurulu olmalıdır.

(2) Benzeri ile karşı delil getirme (*mu'âraza bi'l-misl*): Sâil'in delilinin içerik (orta terim) olarak farklı, fakat suret (şekil ve mod) olarak aynı olması durumudur.

(3) Farklı olanla karşı delil getirme (*mu'âraza bi'l-gayr*): Sâil'in delilinin hem şekil ve mod (suret), hem de orta terim (içerik) bakımından bütünüyle farklı olması halidir.

Saçaklızâde'ye göre burada sâil'i bekleyen bir tehlike ortaya çıkar. O da şudur: Tam bir delil ortaya koyduğu için mu'allil'in rolünü almış olur. Mu'allil de sâil rolü ile yukarıdaki hamleleri kullanarak onu sıkıştırabilir; yani ondan delil talep edebilir.

Peki, mu'allil sâil'in üç mu'âraza'sını nasıl cevaplayabilir?

(1) Sâil'in delilinin belirli bir öncülü hakkında delil isteyebilir (men').

(2) Sâil'in deliline karşı *nakz* yapabilir. Yani sâil'in kendisine karşı ortaya koyduğu delillerde öncüllerle delil arasında farklılık olduğunu, bu sonucun şu öncüllerden çıkmayacağını veya şu öncüllerin bu sonucu vermeyeceğini söyleyerek karşı koyabilir.

(3) Mu'âraza yapabilir. Yani mu'allil de tekrar karşı bir delil getirebilir.⁵³

(4) Mücâratu'l-hasm yapabilir. Saçaklızâde'nin *Takrîr*'in girişinde ayrıntılı bilgi verdiği, ancak tarafların mu'âraza hamleleri esnasında ihmal ettiği bir hamledir. Aslında ona göre, bu hamle, karşı tarafı susturmada en tesirli yollarda biridir. Bu hamle, sâil, mu'allil'in inkâr edemeyeceği bir şey iddia ettiği zaman başvurulması gerekir. Saçaklızâde buna Kur'ân'dan bir örnek verir. Peygamberliği insanlıkla uzlaştıramayan, siz de bizim gibi sıradan insanlarsınız, diyen müşriklere karşı: Evet biz de sizin gibi insanız, ancak Allah kullarından dilediğine lütfeder(14. İbrahim, 11), şeklinde geçen tartışmayı örnek verir.⁵⁴

VIII

Saçaklızâde *Takrîr*'i bitirirken çok önemli bir noktaya değinmektedir. O da kıyaslar hakkında bilinmesi gereken şeylerdir. Aslında bunu kitabın sonunda değil de başında delili açıklarken yapsaydı *âdâbı* anlamada daha faydalı olurdu kanaatindeyiz. Yeri geldiğinde kıyaslar hakkında bilgi verse de veya mantık kitabına yönlendirse de kitabın sonundaki dikkat noktaları kitabın girişinde verilseydi verdiği kıyas örneklerini anlamak daha da kolaylaşırdı.

53 Saçaklızâde, *Takrîr*, s. 157-159. Bkz.: Çapak, Saçaklızâde'ye Göre Münazara İlmi, s. 95.

54 Saçaklızâde, *Takrîr*, s. 74.

Saçaklızâde'nin dikkat noktaları şunlardır:

(1) Her iki taraf kıyaslarda küçük ve büyük öncülün yerini bilmelidir. Günümüzdeki mantık kitaplarında kıyasın öncülleri yazılırken önce büyük, sonra da küçük öncül yazılmaktadır. Oysa klasik gelenekte önce küçük sonra da büyük öncül yazılmaktadır. Saçaklızâde'nin dikkat edilmesini istediği nokta bu düzendir. Dikkat edilmezse yanlış sonuç elde edilebilir.

(2) Kıyasların türlerini ve nasıl sonuç verdiklerini bilmelidir. Yani kıyasın sadece yüklemli mi, sadece şartlı mı, bunların karışımından mı veya seçmeli(istisnâî) mi olduğuna dikkat edilmelidir. Bu doğal olarak onların hangi şartlarda, hangi modlarla hangi sonuçları verdiklerine de dikkat etmeyi gerektirmektedir.

(3) Seçmeli bir kıyasın yüklemli, bitişik ve ayrık şartlı bir sonuç verebileceğini bilmelidir.

(4) Taraflar kıyaslardaki kısaltmalara dikkat etmelidir.

(5) Kıyasın öncüllerinden biri gizlenmişse gizlenenin hangisi olduğunu hemen tespit etmelidir.⁵⁵

Saçaklızâde'nin kıyastaki dikkat noktalarına şunları da eklemek yerinde görünmektedir:

(6) Basit olmasına karşın konu ve yüklemi birden fazla sıfat alan önermelere de dikkat edilmelidir.

(7) Kıyaslar her zaman iki öncül bir sonuç şeklinde olmayabilir. Tartışmacı taraflar kıyas türleri hakkındaki bilgilerine bağlı olarak, sıradan bir metin gibi verilmiş kıyasların büyük ve küçük öncüllerinin yanı sıra büyük, küçük ve orta terimini de tespit etmede meleme kazanmış olmalıdır.

55 Saçaklızâde, *Takrîr*, s. 159-165.

ÖZ

SAÇAKLIZÂDE'DE MU'ALLİL

Saçaklızâde; Osmanlı bilim havzasının çok yönlü ilmî bilginlerinden biridir. Mantık, dil, hadis, tefsir, âdâb ve İslâm hukuku alanlarında eserler vermiştir. Onun âdâb geleneğindeki otoritesi, *Takrîr al-Kavânîn al-Mutedâvile min 'Ilm al-Munâzara* ve *Velediyye* adlı eserlerine dayanmaktadır. Bu iki eser, Osmanlı bilim havzasında oldukça şöhret bulmuş ve son döneme kadar müfredatlardaki yerini korumuştur. Bu çalışmada, bu iki eser çerçevesinde Saçaklızâde'nin tartışmada asıl "münâzaracı" sıfatını haiz olan "mu'allil" hakkında görüşleri ele alınmaya çalışılmış ve görüşleri diğer bilginlerle karşılaştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Saçaklızâde, Semerkandi, Takrîr, Velediyye, mu'allil, münâzara, Osmanlı.

ABSTRACT

PROPONENT IN SACAKLIZÂDE

Saçaklızâde is one of the famous scientists of Ottoman cultural watershed who studied in more than one different fields. He has written on logic, language, tradition (hadîs), commentary (tefsîr), argumentation theory (âdâb), Islamic law (fıkıh). His authority in the tradition of the argumentation theory is due to his *Takrîr al-Kavânîn al-Mutedâvile min 'Ilm al-Munâzara* and *Velediyye*. In this article we aimed at describing the innovations of these two works in the tradition of the argumentation theory in terms of classification/form and also discussing which moves he give to the *mu'allil*, who is a participant of discussion.

Key Words: *Saçaklızâde, Semerqandi, Takrîr, Velediyye, proponent, disputation, Ottoman.*

KAYNAKLAR

- ‘Âdûddîn el-Îcî, *Risâletu'l-‘adûdiyye*, Süleymaniye Kütüphanesi Aşir Efendi Koleksiyonu: 467.
- Beheştî, *el-Lubâb fî şerhi'l-âdâb*, Ankara Milli Kütüphane Gedik Ahmed Paşa Koleksiyonu: 16771.
- Çapak, İbrahim, Saçaklızade’ye Göre Münazara İlmi, I. Kahraman maraş Sempozyumu-I, İstanbul: Mayıs 2005.
- F. Râzî, *Kitâbu'l-Mulahhas fi'l-Mantık ve'l-Hikme*, Thk.: İsmail Hanoğlu, Ankara 2009, s. 1. (Tahkik; “Fahruddîn er-Râzî’nin *Kitâbu'l-mulahhas fi'l-mantık ve'l-hikme* Adlı Eserinin Tahkiki ve Değerlendirmesi”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Ankara 2009’un I.cildir.)
- Karabela, Mehmet Kadri, The development of dialectic and argumentation theory in post-classical Islamic intellectual history, Institute of Islamic Studies McGill University, Montreal 2010.
- Kilâni, *Şerhu âdâbi'l-bahs*, Ankara Milli Kütüphane: 184.
- Saçaklızâde, *Velediyye*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi: 47381.
- Saçaklızâde, *Takrîru'l-Kavânîn el-Mütedâvile min İlmi'l-Munâzara*, Thk.: Yusuf Türker, Ankara 2005. (Tahkik; Yusuf Türker’in “Sâçaklı-zâde’nin ‘*Takrîru'l-Kavânîn el-Mütedâvile min İlmi'l-Munâzara*’ Adlı Eserinin Tahkiki, Tercümesi ve Konuları Bakımından İncelenmesi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2005.” adlı yüksek lisans tezinin bir parçasıdır.)
- Saçaklızâde, *el-Velediyye*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi: 37209.
- Saçaklızâde, *Tertîbu'l-‘Ulûm*, Thk.: Muhammed b. İsmâ‘îl es-Seyyid Ahmed, Beyrut 1988.
- Semerkandi, *Kıstâsu'l-‘efkâr fî tahkiki'l-esrâr*, Thk.: Necmettin Pehlivan, Ankara 2010, s. 230.(Tahkik; Şemsu’d-dîn Muhammed b. Eşref es-Semerkandi’nin *Kıstâsu'l-‘efkâr fî Tahkiki'l-Esrâr* Adlı Eserinin Tahkiki, Tercümesi ve Değerlendirmesi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Ankara 2010’un I.cildir.)
- Semerkandi, *Miftahu'n-Nazar (Şerhul Mukaddime)*, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi: 133.
- Semerkandi, *Risâle fî âdâbi'l-bahs*, Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mehmet Efendi Koleksiyonu: 6168.

- Semerkandi, *Şerhu 'l-Kıstâs*, Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya Koleksiyonu: 2558.
- Şîrvânî, *Şerhu âdâbi'l-bahs*, Ankara Milli Kütüphane Adnan Ötüken Koleksiyonu: 2271.
- Taşkoprüzâde, *Risâle fî âdâbi'l- bahs ve'l-münâzara*, Süleymaniye Kütüphanesi Aşîr Efendi Koleksiyonu: 467.
- Taşkoprüzâde, *Şerhu âdâbi'l- bahs*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi: 47555.
- Yusuf Türker, Sâçaklı-zâde'nin '*Takrîru'l-Kavânîn el-Mütedâvile min İlmi'l-Munâzara*' Adlı Eserinin Tahkîki, Tercümesi ve Konuları Bakımından İncelenmesi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2005.